

РОЗДІЛ 8 КРИМІНАЛЬНЕ ПРАВО ТА КРИМІНОЛОГІЯ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.4

ДИФЕРЕНЦІАЦІЯ КРИМІНАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ ЗА НЕЗАКОННЕ ПОМІЩЕННЯ В ПСИХІАТРИЧНИЙ ЗАКЛАД

THE CRIMINAL LIABILITY FOR ILLEGAL PLACEMENT IN A PSYCHIATRIC INSTITUTION DIFFERENTIATION

Андрушко А.В.,
*кандидат юридичних наук, доцент
кафедри кримінально-правових дисциплін
та міжнародного кримінального права
Ужгородського національного університету*

У статті на підставі аналізу чинного законодавства та кримінально-правової літератури досліджено стан та перспективи диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад. Зроблено висновок про доцільність доповнення ч. 2 ст. 151 КК України такими новими кваліфікуючими ознаками, як вчинення розглядуваного діяння з корисливих мотивів, а також щодо малолітнього.

Ключові слова: диференціація кримінальної відповідальності, незаконне поміщення в психіатричний заклад.

В статье на основании анализа действующего законодательства и уголовно-правовой литературы исследуются состояние и перспективы дифференциации уголовной ответственности за незаконное помещение в психиатрическое учреждение. Сделан вывод о целесообразности дополнения ч. 2 ст. 151 УК Украины такими новыми квалифицирующими признаками, как совершение рассматриваемого деяния из корыстных побуждений, а также в отношении малолетнего.

Ключевые слова: дифференциация уголовной ответственности, незаконное помещение в психиатрическое учреждение.

The article is based on current legislation and criminal law literature analysis of criminal liability for illegal placement in psychiatric institution prospects of differentiation. The author makes conclusion about expediency additions of Criminal Code of Ukraine ch. 2, art. 151 with such new qualifying signs as proposed act committed for mercenary motives, as well as to minor committing.

Key words: differentiation of criminal responsibility, illegal placement, psychiatric institutions.

Актуальність теми. Кримінальне законодавство України передбачає відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад (ст. 151 КК). Указана стаття, однак, на практиці майже не застосовується. Пояснити цей факт можна, зокрема, тим, що недосконалою є чинна її редакція.

Попри актуальність розглядуваної проблематики, питанням кримінально-правової протидії незаконному поміщенню особи в психіатричний заклад у науковій літературі приділяється небагато уваги. Серед науковців, які цікавились цією проблемою, варто назвати О.Є. Амосова, Ю.М. Аргунову, О.Г. Білінова, В.І. Борисова, І.А. Вартилицьку, Т.В. Варфоломееву, В.І. Зубкову, Л.Л. Круглікова, М.Ю. Карасьову, Я.Г. Лизогуба, І.М. Тяжкову, М.І. Хавронюка, С.Д. Шапченка та ін. Загалом же можна констатувати, що вказана проблематика розглядається переважно на рівні підручників та науково-практичних коментарів. Відтак дискусійними на сьогодні є більшість відповідних питань. Стосується це й проблеми диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад.

Метою пропонованої статті є: на підставі аналізу чинного законодавства та кримінально-правової літератури дослідити стан та перспективи диференціації кримінальної відповідальності за незаконне поміщення в психіатричний заклад.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні єдиним кваліфікованим видом розглядуваного злочину є поміщення у психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи, що спричинило тяжкі наслідки (ч. 2 ст. 151 КК України).

Слід відзначити, що поняття «тяжкі наслідки», спричинені незаконним поміщенням особи в психіатричний заклад, в юридичній літературі трактується по-різному.

Смерть потерпілого та/чи його самогубство до тяжких наслідків відносять В.І. Борисов [1, с. 83; 2, с. 121], С.В. Бородін [3, с. 210], І.А. Вартилицька [4, с. 118], Т.В. Варфоломеева [5, с. 389], Л.В. Іногамова-Хегай [6, с. 91; 7, с. 108], В.О. Корнієнко [8, с. 58], Я.Г. Лизогуб [9, с. 124], А.В. Наумов [10, с. 119], О.І. Парог [11, с. 95], Н.К. Семернева [12, с. 153], Т.М. Устінова [13, с. 104], М.І. Хавро-

нюк [14, с. 385; 15, с. 93], О.І. Чучаєв [16, с. 236], С.Д. Шапченко [17, с. 286; 18, с. 624] та ін. При цьому варто відзначити, що у російській кримінально-правовій літературі одноставна згадка про смерть потерпілої особи зумовлена, зокрема, прямою вказівкою тамтешнього законодавця, який дещо конкретизує тяжкі наслідки, називаючи смерть потерпілого, як їх приклад («спричинило з необережності смерть потерпілого чи інші тяжкі наслідки»). Цікаво, що М.Й. Коржанський смерть особи до тяжких наслідків не відносить [19, с. 175]. Тут варто відзначити, що й у питанні віднесення смерті потерпілого та/чи його самогубства науковці не дійшли спільної думки. На думку одних (Н.К. Семерневої, С.Д. Шапченка та ін.), точку зору яких ми поділяємо, смерть потерпілого тут включає в себе й її самогубство. На переконання інших (С.В. Бородіна, Л.В. Іногамова-Хегай, А.В. Наумова, О.І. Рарога, Т.М. Устінова, О.І. Чучаєва та ін.) смерть потерпілого та його самогубство слід розмежовувати, відносячи при цьому останнє до «інших тяжких наслідків». Наводячи приклад причин смерті потерпілого, Л.В. Іногамова-Хегай вказує напад на нього буйного хворого [6, с. 91; 7, с. 108]. На думку Н.К. Семерневої, «смерть може настати через різні причини: від введення препаратів без перевірки їх на переносимість конкретним хворим; передозування препаратів; відсутність належного догляду за особою, в результаті чого вона покінчила життя самогубством; нападу агресивного хворого, який через недогляд медичного персоналу опинився в одній палаті з особою, поміщеною в стаціонар, та ін.» [12, с. 153]. І.М. Тяжкова відзначає, що смерть потерпілого може настати в результаті передозування ліків, при введенні ліків без перевірки на їх переносимість, при застосуванні насильства для подолання опору чи спроби втечі госпіталізованої особи та ін. [20, с. 54]. На переконання В.О. Корнієнка, смерть потерпілого може настати, наприклад, у результаті тілесних ушкоджень, заподіяних при його опорі, спробі втекти, неправильного застосування «фізичного впливу»¹, передозування лікарських засобів [8, с. 58].

Деякі дослідники (О.І. Рарог [11, с. 95], Н.К. Семернева [12, с. 153] та ін.), окрім самогубства потерпілого, до тяжких наслідків відносять також замах на самогубство, а С.Д. Шапченко відносить сюди самогубство не лише потерпілого, а й близької потерпілому людини [17, с. 286; 18, с. 624].

Ще більше різноманіття поглядів має місце у кримінально-правовій літературі стосовно інших можливих різновидів тяжких наслідків, спричинених незаконним поміщенням особи в психіатричний заклад. Так, Т.В. Варфоломеева [5, с. 389] та Я.Г. Лизогуб [9, с. 124] відносять сюди заподіяння потерпілому тяжких тілесних ушкоджень. На думку С.Д. Шапченка, до тяжких наслідків слід зарахувати заподіяння потерпілому тяжкого тілесного ушкодження чи іншої

істотної шкоди його здоров'ю [17, с. 286; 18, с. 624]. С.В. Бородин [3, с. 210] та Т.М. Устінова [13, с. 104] під тяжкими наслідками розуміють, зокрема, спричинення тяжкої шкоди здоров'ю потерпілого, а Л.В. Іногамова-Хегай [6, с. 91; 7, с. 108] та О.І. Рарог [11, с. 95] до тяжких наслідків відносять спричинення тяжкої шкоди здоров'ю як потерпілому, так і його близьким. Н.К. Семернева переконана, що як тяжкі наслідки незаконного поміщення в психіатричний заклад слід розглядати спричинення здоров'ю потерпілого тяжкої шкоди у вигляді саме душевного розладу [12, с. 153]. М.І. Хавронюк відзначає, що до тяжких наслідків вказаного діяння слід відносити спричинення їй середньої тяжкості чи тяжкого тілесного ушкодження [14, с. 385; 15, с. 93]. В.О. Корнієнко зазначає, що до тяжких наслідків незаконного поміщення в психіатричний заклад слід відносити заподіяння потерпілому тяжкої та середньої тяжкості шкоди здоров'ю, включаючи й можливе виникнення психічного розладу [8, с. 58]. Аналогічно є точка зору І.М. Тяжкової [20, с. 54]. На думку О.І. Чучаєва, тяжкими наслідками є спричинення шкоди здоров'ю (науковець взагалі не конкретизує якої саме – А.А.) потерпілого чи його близьких [16, с. 236]. Близькою до останньої є позиція І.А. Вартилицької, яка вважає, що спричинення розглядуваним діянням тяжких наслідків може, зокрема, виражатися у розладі здоров'я потерпілого, його психічній хворобі [4, с. 118]. На тяжку хворобу вказують В.І. Борисов [1, с. 83; 2, с. 121] та Т.В. Варфоломеева [5, с. 389]. На переконання М.Й. Коржанського, тяжкими наслідками можуть бути визнані: втрата здоров'я, захворювання на тяжку хворобу, втрата працездатності [19, с. 175]. На думку А.В. Наумова, до тяжких наслідків слід відносити психічний розлад або інше тяжке захворювання (як у потерпілого, так і в близьких йому осіб) [10, с. 119]. Л.В. Іногамова-Хегай вважає, що тяжкі наслідки можуть полягати у розвитку психічної хвороби у здорового потерпілого або його близьких [6, с. 91; 7, с. 108]. О.І. Чучаєв переконаний, що до тяжких наслідків слід відносити випадки ускладнення перебігу психічного захворювання [16, с. 236]. Крім того, до тяжких наслідків, на думку окремих науковців, слід зарахувати втрату потерпілим роботи (С.В. Бородин [3, с. 210]) чи свого майна (О.І. Рарог [11, с. 95], Т.М. Устінова [13, с. 104]), припинення сімейних відносин (М.Й. Коржанський [19, с. 175], О.І. Рарог [11, с. 95], Т.М. Устінова [13, с. 104]), спричинення матеріальної шкоди у великих чи особливо великих розмірах потерпілому (Т.В. Варфоломеева [5, с. 389]), або ж спричинення її потерпілому чи його близьким родичам (С.Д. Шапченко [17, с. 286; 18, с. 624]).

При цьому варто відзначити, що вказані дослідники визнають той факт, що тяжкі наслідки можуть виражатися і в інших проявах, оскільки, наводячи відповідний перелік, здебільшого закінчують його словом «тощо».

¹ На наш погляд, має рацію М.І. Хавронюк, який вважає, що умисне вбивство потерпілого, заподіяння йому тяжкого тілесного ушкодження, середньої тяжкості тілесного ушкодження, вчинені, наприклад, як спосіб незаконного поміщення в психіатричний заклад або з метою подолати вчинений під час такого поміщення опір, потребують кваліфікації за сукупністю злочинів, передбачених ч. 2 ст. 151 КК і, відповідно, частинами 1 або 2 ст. 115, частинами 1 або 2 ст. 119, ч. 2 ст. 122 КК України [14, с. 385].

Як бачимо, трактування поняття «тяжкі наслідки» викликає немалі труднощі внаслідок його оціночного характеру. Вочевидь, таке різноманіття поглядів на розуміння сутності тяжких наслідків, як обставини, що обтяжує відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад, не сприяє однаковій правозастосовній практиці. В цьому контексті варто відзначити, що в науці кримінального права був запропонований радикальний вихід із ситуації, що склалася. На думку О.Є. Амосова, в якості кваліфікованого виду незаконного поміщення в психіатричний заклад слід передбачити лише спричинення з необережності смерті потерпілого, оскільки, по-перше, поняття «тяжкі наслідки» є надто невизначеним; по-друге, щодо деяких із таких наслідків неможливо встановити причинний зв'язок та необережну форму вини з боку винного; по-третє, жоден із тяжких наслідків неспівставний із рівнозначним йому по тексту закону наслідком у виді смерті потерпілого та цілком може бути врахований при призначенні покарання [21, с. 126–127].

Вважаємо, що наведена позиція є надто категоричною і не може бути підтримана. Навряд чи правильно зводити (обмежувати) тяжкі наслідки, спричинені незаконним поміщенням особи в психіатричний заклад, лише до смерті потерпілого. Посилення кримінальної відповідальності виключно за спричинення з необережності смерті потерпілого означатиме, що те ж виникнення (чи ускладнення) психічного захворювання в потерпілого від цього злочину (ймовірність чого дуже висока) слід буде кваліфікувати за ч. 1 ст. 151 КК, а отже, й призначене винному покарання навряд чи буде адекватним суспільній небезпеці вчиненого. Зрозуміло, кримінальний закон не може перерахувати всі можливі прояви таких наслідків; та це, зрештою, й непотрібно, бо КК не є науково-практичним коментарем (тим більше, що подібна ситуація стосується не лише статті, яка передбачає відповідальність за розглядуване діяння). Повністю відмовитися від оціночних понять у КК України законодавець, вочевидь, наразі не може. На наш погляд, висловитися з цього приводу варто було б Вищому спеціалізованому суду з розгляду цивільних і кримінальних справ. Справді, жоден із альтернативних смерті потерпілого наслідків нерівнозначний смерті потерпілого. Але враховувати цю різницю якраз і може суд, індивідуалізуючи покарання і виходячи із санкції ч. 2 ст. 151 КК України. Так само й складність встановлення причинного зв'язку зовсім не означає, що потрібно відмовлятися від кримінально-правової протидії (в т. ч. й посиленої) злочинним діянням. На наше переконання законодавець повинен виходити з реальної суспільної небезпеки відповідного діяння, тієї шкоди, яка спричинена потерпілому, і протидіяти відповідним злочинам всіма доступними засобами.

Суб'єктивна сторона поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи, що спричинило тяжкі наслідки, характеризується змішаною виною (прямим умислом по відношенню до незаконного поміщення в психіатричний заклад та

необережністю до тяжких наслідків, що настали внаслідок цього) [22, с. 192]. Висловлена окремими науковцями точка зору, згідно з якою ставлення винної особи до тяжких наслідків може бути як умисним, так і необережним [1, с. 83; 2, с. 121; 17, с. 286], на наш погляд, не є обґрунтованою.

На наш погляд, необхідно ставити питання про доповнення ч. 2 ст. 151 КК України іншими, додатковими, кваліфікуючими ознаками. Тут у нагоді може стати відповідний досвід зарубіжних держав. Проведений нами раніше аналіз кримінального законодавства ряду держав дозволив зробити висновок про те, що у більшості статей кримінальних кодексів, які передбачають відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад, відповідальність диференційована [23, с. 72].

У ч. 2 ст. 146 КК Азербайджанської Республіки, ч. 2 ст. 134 КК Республіки Вірменія, ч. 2 ст. 149 КК Грузії, ч. 2 ст. 127 КК Республіки Казахстан, ч. 2 ст. 126 КК Киргизької Республіки, ч. 2 ст. 133 КК Республіки Таджикистан, ч. 2 ст. 128 КК Російської Федерації міститься вказівка на таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення розглядуваного діяння особою з використанням свого службового становища [23, с. 72–73]. Зважаючи на положення Закону України «Про психіатричну допомогу», ст. ст. 14, 16 якого вказують, що прийняти досудове рішення про госпіталізацію може тільки лікар-психіатр (одноособово чи в складі комісії лікарів-психіатрів), а також на те, що санкції ст. 151 КК України передбачають покарання у виді позбавлення права обіймати певні посади чи займатися певною діяльністю, можна зробити висновок, що суб'єктом розглядуваного злочину може бути тільки лікар-психіатр (що діє як медик, а не як службовець), який одноосібно чи у складі комісії лікарів-психіатрів прийняв рішення про поміщення в психіатричний заклад завідомо психічно здорової особи, а отже, у такій кваліфікуючій ознаці немає сенсу [22, с. 191].

У ч. 2 ст. 134 КК Республіки Вірменія, ч. 2 ст. 127 КК Республіки Казахстан, ч. 2 ст. 133 КК Республіки Таджикистан вказується на таку кваліфікуючу ознаку, як вчинення розглядуваного діяння з корисливих мотивів. У кримінальному законодавстві Казахстану передбачено посилену відповідальність не лише за вчинення даного діяння з корисливих спонукань, а й з мотивів «іншої особистої зацікавленості» [23, с. 73]. Якщо вказівка на корисливий мотив в якості кваліфікуючої ознаки цього діяння заслуговує на серйозну увагу та запозичення вітчизняним законодавцем (результати кримінологічних досліджень засвідчують, що незаконне поміщення в психіатричний заклад на сьогодні вчиняється здебільшого задля заволодіння нерухомістю чи іншим майном потерпілих [24, с. 142]), то вказівка на іншу особисту зацікавленість, на наш погляд, позбавлена сенсу, оскільки відповідна зацікавленість має місце чи не в кожному випадку вчинення даного діяння.

Вважаємо, що ч. 2 ст. 151 КК України варто доповнити також такою кваліфікуючою ознакою, як вчинення вказаного злочину щодо малолітнього.

Загальновідомо, що дитяча психіка дуже вразлива, тому незаконне поміщення малолітньої особи до психіатричного закладу та подальше утримання її там, на наше переконання, характеризується підвищеним ступенем суспільної небезпеки. Перебування малолітнього, який не потребує госпіталізації, в психіатричному закладі здатне заподіяти його психічному здоров'ю непоправну шкоду. Не випадково тому Закон України «Про психіатричну допомогу» (ст. ст. 13, 15) передбачає суттєві особливості госпіталізації до психіатричного закладу малолітніх осіб (які не досягли 14 років). Вітчизняний законодавець не зовсім послідовний: посиливши кримінальну відповідальність за незаконне позбавлення волі, вчинене щодо малолітнього, він не посилив її за незаконне поміщення такої особи в психіатричний заклад, хоча суспільна небезпека останнього діяння, поза сумнівом, є вищою. П. 6 ч. 1 ст. 67 КК вчинення злочину щодо малолітнього відносить до обставин, які обтяжують покарання, однак вчинення розглядуваного нами діяння щодо такої особи хоч і означає призначення винному більш суворого покарання, але лише

в межах ч. 1 ст. 151 КК України; кваліфікувати поміщення малолітнього до психіатричного закладу за ч. 2 вказаної статті на сьогодні підстав немає. В цьому контексті варто відзначити, що в новому КК Республіки Казахстан, який набрав чинності 1 січня 2015 р., міститься така кваліфікуюча ознака незаконного поміщення в психіатричний стаціонар, як вчинення цього діяння щодо завідомо неповнолітнього [23, с. 73].

Висновки. Підсумовуючи викладене, відзначимо, що трактування поняття «тяжкі наслідки», за спричинення яких законодавець посилює відповідальність за незаконне поміщення в психіатричний заклад, викликає чималі труднощі. Однак відмовлятися від вказаної кваліфікуючої ознаки, залишивши в ч. 2 ст. 151 КК України вказівку – лише на спричинення з необережності смерті потерпілого, як це пропонують окремі науковці, немає достатніх підстав. У той же час вважаємо за доцільне доповнити ч. 2 вказаної статті такими кваліфікуючими ознаками, як вчинення розглядуваного діяння з корисливих мотивів, а також щодо малолітнього.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за ред. В.В. Сташиса, В.Я. Тація. – [4-те вид., переробл. і допов.]. – Х.: Право, 2010. – 608 с.
2. Кримінальний кодекс України. Науково-практичний коментар: у 2 т. / за заг. ред. В.Я. Тація, В.П. Пшонки, В.І. Борисова, В.І. Тютюгіна. – 5-те вид., допов. – Т. 2: Особлива частина. – Х.: Право, 2013. – 1040 с.
3. Курс російського уголовного права. Особенная часть / под ред. В.Н. Кудрявцева, А.В. Наумова. – М.: Спарк, 2002. – 1040 с.
4. Кваліфікація злочинів, підслідних органам внутрішніх справ: навчальний посібник / за заг. ред. В.В. Коваленка; за наук. ред. О.М. Джузи та А.В. Савченка. – К.: Атіка, 2011. – 648 с.
5. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України: У 2 т. – Т. 1 / за заг. ред. П.П. Андрушка, В.Г. Гончаренка, Є.В. Фесенка. – [3-тє вид., перероб. та доп.]. – К.: Алерта; КНТ; Центр учбової літератури, 2009. – 964 с.
6. Российское уголовное право: учеб.: в 2 т. Т. 2. Особенная часть / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, В.С. Комиссарова, А.И. Рарога. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2007. – 664 с.
7. Российское уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / под ред. В.С. Комиссарова. – СПб.: Питер, 2008. – 720 с.
8. Кримінальне право України: Особлива частина: підручник / за заг. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. діяча науки і техніки України Є.Л. Стрельцова. – Х.: Одісей, 2009. – 496 с.
9. Кримінальне право (Особлива частина): підручник / за ред. О.О. Дудорова, Є.О. Письменського. – [2-ге вид.]. – К.: ВД «Дакор», 2013. – 786 с.
10. Наумов А.В. Российское уголовное право. Курс лекций. В двух томах. Т. 2. Особенная часть / А.В. Наумов. – М.: Юрид. лит., 2004. – 832 с.
11. Уголовное право России. Особенная часть / под ред. А.И. Рарога. – [3-е изд., с изм. и доп.]. – М.: Эксмо, 2009. – 704 с.
12. Уголовное право. Особенная часть: учебник для вузов / отв. ред. – И.Я. Козаченко, З.А. Незнамова, Г.П. Новоселов. – [3-е изд., изм. и доп.]. – М.: Издательство НОРМА, 2001. – 960 с.
13. Уголовное право. Особенная часть: учебник / под ред. Л.В. Иногамовой-Хегай, А.И. Рарога, А.И. Чучаева. – М.: Юридическая фирма «КОНТРАКТ»: ИНФРА-М, 2008. – 800 с.
14. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / за ред. М.І. Мельника, М.І. Хавронюка. – [9-те вид., переробл. та допов.]. – К.: Юридична думка, 2012. – 1316 с.
15. Кримінальне право України. Особлива частина: підручник / за ред. М.І. Мельника, В.А. Клименка. – [3-тє вид., переробл. та допов.]. – К.: Атіка, 2009. – 744 с.
16. Рарог А.И., Есаков Г.А., Чучаев А.И., Степалин В.П. Уголовное право России. Части Общая и Особенная: курс лекций / под ред. А.И. Рарога. – [2-е изд., перераб. и доп.]. – М.: ТК Велби, Изд-во «Проспект», 2007. – 496 с.
17. Науково-практичний коментар до Кримінального кодексу України. – [4-те вид., переробл. та доповн.] / відп. ред. С.С. Яценко. – К.: А.С.К., 2005. – 848 с.
18. Преступления против личности в уголовном праве Беларуси, России и Украины / [П.П. Андрушко, А.А. Арямов, Н.А. Бабий и др.]; отв. ред. А.И. Чучаев. – М.: Проспект, 2014. – 680 с.
19. Коржанський М.И. Кваліфікація злочинів: навчальний посібник. – [Вид. 3-тє, доповн. та переробл.] / М.И. Коржанський. – К.: Атіка, 2007. – 592 с.
20. Тяжкова И.М. Незаконное помещение в психиатрический стационар / И.М. Тяжкова // Уголовное право. – 2002. – № 3. – С. 52–54.
21. Амосов А.Е. Незаконное лишение свободы в уголовном праве России (виды и характеристика): дисс. на соискание ученой степени канд. юрид. наук: 12.00.08 / А.Е. Амосов. – Владимир, 2008. – 199 с.
22. Андрушко А.В. Кримінально-правова характеристика суб'єктивних ознак незаконного поміщення в психіатричний заклад / А.В. Андрушко // Право і суспільство. – 2014. – № 5. – С. 189–194.
23. Андрушко А.В. Кримінально-правова протидія використанню психіатрії в немедичних цілях: порівняльно-правовий аспект / А.В. Андрушко // Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція. – 2015. – Випуск 14. – Том 2. – С. 71–74.
24. Кирилук І.В. Злочинність у сфері психіатрії: особливості, детермінанти та шляхи запобігання / І.В. Кирилук // Вісник Академії адвокатури України. – 2011. – Число 3 (22). – С. 140–148.